

**Наталія БЕЛІК-ЗОЛОТАРЬОВА**  
*заслужений діяч мистецтв України, професор*  
*кафедри хорового диригування Харківського державного*  
*університету мистецтв ім. І. П. Котляревського*

## **МАЙСТРИ ХАРКІВСЬКОЇ ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВОЇ ШКОЛИ** **(До 90-річчя Харківського державного університету мистецтв** **ім. І. П. Котляревського)**

Формування харківської диригентсько-хорової школи нерозривно пов'язане з діяльністю кафедри хорового диригування ХДУМ ім. І. П. Котляревського<sup>1</sup>. Історія кафедри хорового диригування бере свій початок у другій половині 30-х рр. минулого століття. З того історичного періоду багато що для нас ще лишається невідомим, ледь не назавжди стертим із пам'яті про реальні події. Історія кафедри хорового диригування теж має свої «білі плями». Достеменно невідомо, у якому році, якого числа був виданий наказ про створення цього підрозділу в Харківській консерваторії. Зі спогадів, листів, архівних матеріалів була здійснена спроба відтворити деякі сторінки історії кафедри хорового диригування, віднайти ті реалії спадкоємності, що єднали різні покоління, ті традиції вітчизняного хорового виконавства та педагогіки, які вплинули на становлення харківської диригентсько-хорової школи.

З перших кроків існування діяльність кафедри хорового диригування ґрунтувалася на творчих засадах практичної диригентсько-хорової педагогіки. І це було природно, коли хормейстери-практики почали передавати свій досвід молодому поколінню. Треба пам'ятати, що 30-ті рр. ХХ ст. в Харкові відзначалися, з одного боку, бурхливим розвитком хорової самодіяльності (хор БК «Металіст», капела Харківського тракторного заводу, аматорські колективи ВНЗ, армійських підрозділів та інші) і різнобічною виконавською діяльністю Столичної хорової капели (з 1936 р. капела Харківської обласної філармонії). З іншого боку в той же час набуває широкого та активного характеру діяльність Асоціації пролетарських музикантів України. Діячі цієї організації були у фарватері примітивного агітмистецтва, вони вважали акапельний спів культовою спадщиною, що заважає комуністичному вихованню народу. І це ставало серйозним гальмом на шляху розвитку хорового мистецтва. Отож створення кафедри хорового диригування відповідало вимогам часу — постала нагальна потреба у кваліфікованих, професійно підготовлених хорових диригентах, які б сприяли виконанню не тільки масових пісень, а й пропагували своєю діяльністю кращі зразки світової класики, відроджували вітчизняні традиції хорового мистецтва.

Важко переоцінити значення творчих особистостей та діяльності фундаторів кафедри хорового диригування для формування традицій харківської диригентсько-хорової школи: Олександра Арсенійовича Перунова, Костянтина Миколайовича Греченка, Зіновія Давидовича Заграничного.

### **ПЕРУНОВ Олександр Арсенійович (1894–1981)**

Один із визначних діячів української хорової культури, він поєднував у собі талант організатора, глибокі знання, якими охоче ділився з кожним бажаючим, і настільки мужні вольові якості, що не підкоритися його художній особистості було неможливо. О. А. Перунов отримав ґрунтовну освіту (регентсько-учительські курси в Петербурзі та Харківський державний

<sup>1</sup> З 1923 по 1934 рр. — Харківський музично-драматичний інститут; з 1934 по 1963 рр. — Харківська державна консерваторія; з 1963 по 2004 рр. — Харківський інститут мистецтв ім. І. П. Котляревського; з 2004 р. — Харківський державний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського.

музично-драматичний інститут). З 1913 по 1923 рр. працював у різних навчальних закладах Маріуполя — викладав співи та теорію музики, організовував хори, давав благодійні концерти, тобто вів велику просвітницьку роботу. У 1923—1927 рр., навчаючись у Харківському музично-драматичному інституті (надалі ХМДІ), О. Перунов продовжує розвивати хорову самодіяльність, віддаючи цій нелегкій справі свою майстерність і невгамовну енергію. Тому не випадково 1928 р. його запросили на педагогічну роботу до ХМДІ, де він плідно працював у науково-методичній галузі й активно включився в процес підготовки хормейстерських кадрів. У воєнні роки О. Перунов працював головним диригентом та художнім керівником ансамблів пісні і танцю Сталінградського, Південно-східного округів. Після Другої світової війни керував ансамблем пісні і танцю Харківського воєнного округу, де досягав довершеності всіх компонентів хорової звучності. 1947 р. повернувся до роботи на кафедрі хорового диригування, де за 13 років творчо-педагогічної праці пройшов шлях від викладача до професора, завідувача кафедри, декана виконавських факультетів. У 1955 р. О. Перунов створив міський аматорський чоловічий хор при Харківській державній консерваторії (надалі ХДК), зумівши згуртувати ідеєю хору велику кількість молодих людей. Через деякий час у концертах колективу зазвучали «Закувала та сива зозуля» П. Ніщинського, «Гой, ты Днепр» з опери «Аскольдова могила» О. Верстовського, хори з опери Ж. Бізе «Пертська красуня» за його аранжуванням.

Результатом осмислення багатого досвіду роботи в школах, ВНЗ, самодіяльних хорових колективах, військових ансамблях стали науково-методичні праці Олександра Арсенійовича, статті історичного, хорознавчого змісту, присвячені проблемам розвитку хорового мистецтва. Його авторитет був настільки високим, що на основі статей «Покращити виховання хорових кадрів» та «Невирішені питання» Міністерством культури України були проведені дві конференції діячів хорового мистецтва в Києві (1955) та Одесі (1956), а Хрестоматія з читання хорових партитур (Київ, 1963) і досі використовується у навчальному процесі ВНЗ України. Педагогічна діяльність О. Перунова в ХДК, педагогічному інституті, державному університеті та з 1959 р. в інституті культури вирізнялася високим професіоналізмом, творчим підходом до справи та значними результатами. Всі справи він завжди методично доводив до логічного завершення і привчав до цього учнів свого класу.

Олександр Арсенійович вимагав належної уваги до кожної вказівки композитора, вчитування у літературний текст, якомога більше огравати, наближаючись до хорового звучання, партитуру твору, дбайливо ставитись не тільки до музичного матеріалу, а й до нотного. О. Перунова вирізняли поважне у ставлення до колег і студентів бажання допомогти їм у скрутну годину. Серед його випускників — народний артист України, професор В. Палкін, Є. Попков, А. Трошин, Ю. Кресак.

### **Греченко Костянтин Миколайович (1904—1981)**

К. М. Греченко — один із фундаторів кафедри хорового диригування, митець, який плідно працював з професійними хоровими колективами України та підніс на високий рівень хорову самодіяльність. Випускник Полтавського музичного технікуму та Київського музично-драматичного інституту ім. М. В. Лисенка, він розпочав роботу на кафедрі ХМДІ 1930 року. Надалі, з 1932 по 1941 рр. — диригент, художній керівник Державної української хорової капели Харківської філармонії; у 1943—1945 рр. — диригент Державної заслуженої хорової капели УРСР «Думка»; з 1956 по 1960 рр. — художній керівник і головний диригент Державного хору української пісні Харківської філармонії. З самодіяльних хорових колективів варто згадати заслужену хорову капелу БК «Металіст», якою Костянтин Миколайович керував у 1953—1956 рр.

На кафедрі хорового диригування у 1938—1971 рр. працював на посадах старшого викладача, доцента, в. о. професора, завідувача кафедри. Та чи не найбільш плідною була діяльність Костянтина Миколайовича насамперед як керівника студентського хору. Це був натхненний

диригент, виконавському стилю якого притаманні такі якості, як музична гнучкість, проникливість, вміння знайти найвиразніші тембральні барви для створення необхідного образу. Велику увагу Костянтин Миколайович приділяв дбайливому ставленню до поетичного тексту, завжди осмисленій подачі слова хором. Особливою проникливістю вирізнялися його інтерпретації обробок українських народних пісень М. Леонтовича — «Пряля», «Котилася зірка», «Ой, устану я в понеділок». У класі з диригування К. Греченко-викладач надавав великого значення розвиткові музичних якостей, відповідності жесту музиці, максимально допомагав віднайти індивідуальну манеру диригування. Серед його випускників — заслужений діяч мистецтв України, кандидат мистецтвознавства, професор А. Мірошникова, заслужений діяч мистецтв України, доктор мистецтвознавства, професор В. Рожок, викладачі ХДК О. Середа, З. Яковлева, Т. Ткачова та інші.

### ЗАГРАНИЧНИЙ ЗІНОВІЙ ДАВИДОВИЧ (1900–1966)

З. Д. Заграничний з успіхом поєднував композиторську, педагогічну та виконавську діяльність. Випускник С. Богатирьова (ХМДІ, 1927), він багато працював з хоровими колективами і створював для них неперевершені зразки як оригінальних композицій («У неділю рано-вранці», «Огні горять», «Я люблю тебе, мій краю», «Україно, зоре моя», «Береза»), так і аранжировок («Не щибечи, соловейко» та «Гуде вітер...» М. Глінки, «Вечірня пісня» К. Стеценка, «Горные вершины» А. Рубінштейна та ін.). Багато і плідно Зіновій Давидович працював у жанрі обробки народних пісень («Ой чи чуєш, Дніпре», «Сонце низенько», «Явтуше»). Він входив до групи митців, що створили Гімн УРСР. Працюючи на кафедрі, пройшов шлях від викладача до професора кафедри, заслуженого артиста України. Наприкінці 40-х рр. ХХ ст. був завідувачем кафедри та деякий час керував хором. Блискучий хормейстер-практик, він викладав аранжування і вів клас з фаху.

У диригентському класі Зіновія Давидовича завжди панувала творча атмосфера, великого значення він надавав набуттю студентами практичних навичок, тому учні його класу працювали помічниками хормейстера в самодіяльних колективах, якими керував учитель. Але не тільки хормейстери отримували професійну допомогу Зіновія Давидовича. Його фахові поради досі згадує відомий харківський композитор Т. Кравцов, а в славетному хорі трудових резервів (лауреат фестивалю молоді та студентів, володар Срібної медалі, Москва, 1957) помічником хормейстера працював визначний український композитор В. Губаренко, співала всесвітньо відома співачка, народна артистка СРСР Є. Мірошниченко. Виконавська діяльність З. Заграничного як диригента Єврейської державної хорової капели, хору студентів Харківського музичного училища отримувала високу оцінку колег та слухацької аудиторії. Великого значення в роботі з хором він надавав розспівуванню. Збірка хорових розспівок З. Заграничного справді сприяє вихованню вокально-хорових навичок, бо пройшла апробацію в численних хорових колективах, керованих Майстром.

Питання методики викладання диригентсько-хорових дисциплін завжди цікавили З. Заграничного. Свої міркування щодо цього він виклав у методичних роботах: Хрестоматія з хорового диригування для диригентсько-хорових факультетів, Посібник з хорового аранжування для музичних училищ УРСР, Навчально-вихована робота в хоровому колективі ансамблю трудових резервів (рукописи).

Серед його учнів — доктор педагогічних наук, професор В. Чабанний, заслужені діячі мистецтв України Н. Бабич та професор О. Петросян, кандидат мистецтвознавства, професор Н. Королюк.

Фундатори кафедри хорового диригування заклали основи для виховання хормейстерських кадрів. Отже, слід вважати, що на початку 50-х рр. ХХ ст. були закладені підвалини харківської диригентсько-хорової школи. І головним свідченням цього є той факт, що на кафедрі приходять працювати її випускники (Л. Карпова, О. Середа, Д. Гершман, З. Яковлева, А. Мірошникова). Таким чином почався другий етап розвитку кафедри хорового диригування.

### **Яковлева Зоя Вікторівна (1915–1998)**

З. В. Яковлева закінчила Запорізьке музичне училище 1939 р. і вступила до Харківської державної консерваторії, але війна змусила її перервати навчання і добровольцем піти на фронт. Тому диригентсько-хоровий факультет ХДК (клас К. Греченка) вона закінчила лише 1948 р. Зоя Вікторівна з 1948 по 1952 рр. працювала в музичному училищі та за сумісництвом у ХДК. З 1952 по 1956 рр. — заступник директора музичного училища, старший викладач ХДК. З 1957 по 1970 рр. — декан виконавських факультетів, з 1970 р. і до кінця життя — доцент кафедри. Зоя Вікторівна багато сил та енергії віддавала керівництву самодіяльними хоровими колективами (хор Харківського університету ім. М. Горького, хорові колективи військових частин).

На посаді декана виконавських факультетів вона знаходила час охопити всі сторони життя факультету — від стану педагогічного навантаження і розкладу до потреб кожного студента. Зоя Вікторівна знала всіх не лише в обличчя, а й за прізвищами, її доброта випромінювалась на всіх. Її любили за розуміння, людяність та доброзичливість. Людина ґрунтовних знань, безмежної чуйності, блискучої пам'яті, високого професіоналізму, вона виховала яскравих представників музичної культури. Серед них — народний артист України, професор О. Литвинов, заслужений артист Росії О. Пономарьов, заслужений діяч мистецтв України Г. Селіхов, доктор педагогічних наук Т. Смирнова та інші. З. Яковлева не мала гучних звань, високих нагород, але її авторитет на кафедрі був незаперечний.

Наступний етап розвитку кафедри хорового диригування розпочинається роботою в колективі випускників А. А. Мірошникової (Ю. Кулик, В. Ходько, С. Прокопов, Н. Белік, С. Письменна, С. Панков); Л. О. Карпової (О. Коломієць); В. С. Палкіна (А. Сиротенко, О. Батовська, Г. Парфьонова).

### **Кулик Юрій Іванович (1937–1988)**

Випускник Московського хорового училища (1956), диригентсько-хорового факультету ХДК (клас К. М. Греченка, А. А. Мірошникової, 1961), Ю. І. Кулик з 1962 по 1988 у нашому навчальному мистецькому закладі, пройшов шлях від асистента до професора, завідувача кафедри хорового диригування, проректора з навчальної роботи, заслуженого діяча мистецтв України. Навіть за цими скупими інформаційними рядками видно стрімке професійне зростання людини. Людини, що з дитинства мріяла про музику і яку, враховуючи відмінні музичні здібності, прийняли до столичного хорового училища. Людини, що все життя невтомно і наполегливо працювала і як студент ХДК, і як керівник багатьох хорових колективів. Людини, закоханої у хоровий спів, краси і довершеності якого досягала скрізь, де працювала: з хором української пісні Харківської обласної філармонії, зі студентськими хоровими колективами Харківського музичного училища та ХІМ, з аматорськими колективами (хорами вчителів Харкова та області, української пісні БК заводу «Серп і молот», ветеранів війни Валківського РБК). Диригент Ю. Кулик володів унікальною культурою хорового виконавства, бо у своїй діяльності поєднував досягнення української та московської хорових шкіл. Художня інтуїція та бездоганне вокальне чуття, чутливе ставлення до звуковидобуття і продуманість кожного ланцюжка виконавської концепції, осмислена вимова кожного слова і кристальна інтонаційна чистота — такими були основні принципи хормейстерської роботи диригента.

Особистість Ю. Кулика вражала різючою концентрацією волі та енергії. Він поєднував у собі, здавалось, різні властивості: витончений знавець стилю, він був також зворушливим ліриком. Митець, що інтуїтивно осягав складний психологічний підтекст музичного образу, чудово співіснував у ньому з умілим аналітиком, який методично провадив пошук розкриття таємниць хорового мистецтва. Концертне виконання демонструвало величезну силу артистичного впливу диригента на колектив. Його виконавська манера гіпнотизувала надзвичайною переконливістю, захоплювала піднесеністю. Вражали завжди концертні програми студентського хорового колективу, в репертуарі якого були твори різних епох та напрямів: «Requiem» Г. Фо-

ре, «Хустина» Л. Ревуцького, «Курські пісні», «Ладога» Г. Свиридова, «Gallia» Ш. Гуно, «Червона зима» Т. Кравцова, хорові твори а cappella, серед яких шедеврами виконавської майстерності були «Вершник» Г. Майбороди, «Тече вода в синє море» Б. Лятошинського, цикл хорів Р. Щедрина на вірші А. Вознесенського, обробки М. Леонтовича «Котилася зірка», «Піють півні», «Гра в зайчика».

У роботі в диригентському класі Ю. Кулик вирішального значення надавав художньо-образному змістові виконавства, підпорядковуючи йому різнобарв'я технічних засобів.

Серед його учнів — заслужений артист України Е. Кузьма, кандидат філософських наук В. Матюхін, старші викладачі ХІМ Д. Бондаренко, Є. Кучерова. Студенти різних років, що безпосередньо не навчалися в класі з фаху, а співали у хорі диригентсько-хорового факультету під керівництвом Юрія Івановича, з гордістю вважають його своїм учителем. Коли випускники згадують Майстра, у душах піднімається хвиля вдячності до цього видатного хормейстера, дійсно великого художника, який барвами хору міг змалювати будь-який образ і щедро ділився своїми знаннями, талантом з молоддю.

Крім диригентського класу та керівництва студентським хором, Ю. Кулик викладав аранжування — один з його улюблених предметів. Талановитий аранжувальник, збірка композицій якого «Співає академічний хор» (Київ, 1987) й досі має величезний успіх. Нерідко програми хорових колективів, якими він керував, включали його обробки українських народних пісень: «Летіла зозуля», «Оріхове сіделечко», «Ой, у полі верба», аранжировки романсів О. Бородіна та неперевершений «Романс Женьки» з опери О. Молчанова «Зори здесь тихие».

Просвітницька та громадська діяльність Ю. І. Кулика була напрочуд продуктивною: упродовж 17 років він був Головою правління Харківського відділення музичного товариства України.

### **Коломієць Ольга Миколаївна (1936–1994)**

З 1973 по 1994 рр. на кафедрі працювала випускниця Л. О. Карпової (1960) — відомий хоровий диригент О. М. Коломієць, яка виховала десятки висококваліфікованих хормейстерів. До 1974 р. вона майже півтора десятиліття працювала у Харківській середній спеціальній музичній школі-інтернаті, де керувала хором і вела диригентський клас. Учні, котрі співали в загальношкільному хорі, і нині згадують, що до Ольги Миколаївни завжди линула молодь, бо вона володіла виразною виконавською майстерністю, вирізнялася добротою та чуйністю і разом з тим була вимоглива й рішуча. Впродовж 25 років керувала студентським хором Харківського інституту інженерів комунального будівництва, 18 років очолювала славетний колектив, заслужену народну капелу БК «Металіст». Як головний хормейстер Харківського академічного театру опери та балету ім. М. Лисенка (1985–1989) брала участь у постановках ряду опер.

О. Коломієць завжди працювала на повну силу чи то на репетиції з хором, чи на уроці зі студентами. Щира, відверта, часом жорстка, вона була фанатично віддана хоровій справі, якій присвятила все життя. Вона вчила професії хорового диригента як хормейстер-практик, не занурюючись у теоретизування, йшла від музичного образу до жестового виразу. Серед її учнів — кандидати педагогічних наук, доценти Л. Булатова, А. Соколова та інші.

### **Петросян Олександр Петрович (1928–1994)**

Вихованець З. В. Яковлевої (ХМУ, 1955), З. Д. Заграничного (ХДК, 1960). Упродовж всього життя поєднував виконавську діяльність (Орловська академічна капела, Ансамбль пісні і танцю «Донбас», навчальні та самодіяльні хорові колективи) з педагогічною (Орловський і Таганрозький педагогічні інститути, Харківський інститут культури; у 1978–1994 рр. працював на кафедрі хорового диригування ХІМ — доцентом, професором). Саме в період роботи на кафедрі створив один з кращих аматорських колективів Харкова — камерний хор БК студентів Харківського політехнічного інституту — лауреата Всесвітнього фестивалю молоді й студентів (Москва, 1985). Репертуар колективу вражав різнобарв'ям епох та стилів — від



Баха і Моцарта до Сvirидова і Фаліка. У роботі з хором Олександр Петрович був невтомний і безкомпромісний. Його музична інтуїція була безпомилковою. Завдяки внутрішньому чуттю він влучно використовував той чи інший штрих, нюанс, агогіку. Дуже наполегливо працював над інтонацією, поєднуючи її вокальну сутність з образністю. Весь свій багатий досвід передавав молоді на заняттях з аранжування, на виробничій практиці, а особливо під час хорової лабораторії, що за часів його керівництва сприяла отриманню хормейстерами-початківцями навичок практичного спілкування з хоровим колективом. Студенти IV курсу самостійно готували до відкритого концерту свої програми, а Олександр Петрович дуже делікатно, наодинці давав неоціненні практичні поради, про які й досі згадують випускники. Справжнім святом було виконання у 1980 р. фрагментів з «Хорових акварелей» Т. Кравцова хором студентів диригентсько-хорового факультету, яким керували їхні колеги-четверокурсники. Значні заслуги О. Петросяна в розвитку хорового виконавства були оцінені багатьма грамотами, медалями, удостоєнням почесного звання заслуженого діяча мистецтв України.

Сучасний етап історії кафедри хорового диригування позначений приходом на роботу до цієї кафедри учнів Ю. І. Кулика (Д. Бондаренко, Є. Кучерова), Н. А. Белік (О. Батовська, Ю. Іванова, І. Вербицька). Таким чином відбувається зв'язок поколінь, передаються та множаться традиції, закладені О. А. Перуновим, К. М. Греченком, З. Д. Заграничним. Своєрідною ознакою шляхів розвитку кафедри хорового диригування є наявність на цьому етапі представників різних поколінь: майстри хорової педагогіки — заслужений діяч мистецтв України, кандидат мистецтвознавства, професор А. А. Мірошникова, народний артист України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, член-кореспондент АМУ, завідувач кафедри, професор В. С. Палкін, заслужені діячі мистецтв, професори С. М. Прокопов та Н. А. Белік; досвідчені фахівці — кандидати мистецтвознавства, доценти Ю. М. Іванова та О. М. Батовська, лауреат Всеукраїнського конкурсу хорових диригентів А. І. Сиротенко та викладачі-початківці — лауреати Всеукраїнського конкурсу хорових диригентів Г. В. Парфьонова, С. Є. Панков; І. В. Вербицька.

Отже, сьогодні на кафедрі хорового диригування працюють провідні хормейстери регіону, які успішно поєднують творчо-виконавську діяльність у хорових колективах різних творчих спрямувань з педагогічною та науково-методичною роботою. Окрім надання класичної системи освіти, критеріїв досконалості, завдання кафедри на сучасному етапі — виховання яскравих індивідуальностей, які здатні оновлювати традиції харківської диригентсько-хорової школи, пристосовуючи їх до потреб сьогодення. Бо сучасна художньо-історична ситуація потребує висококваліфікованих хормейстерів, спроможних створювати нові хорові колективи, віднаходити оригінальні інтерпретації творів різних епох та творчих спрямувань, здійснювати прем'єрні виконання сучасних композицій і таким чином творчо розвивати традиції, закладені корифеями харківської диригентсько-хорової школи.

1. Коноплева Е. А. Страницы из музыкальной жизни Харькова. — К., 1990.
2. Кресак Ю. Зиновий Заграничний. — Луцьк, 1997.
3. Харьковский институт искусств имени И. П. Котляревского 1917–1992 / Под ред. П. П. Калашника. — Харьков, 1992.